

УДК: 330.142

Бакіна. Т.В.
к.е.н., доцент ТДАТУ

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ЯК ЗМІНА ЯКІСНИХ ПАРАМЕТРІВ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Анотація. Уточнено сутність поняття «розвиток», базуючись на філософській концепції розвитку.

Ключові слова: економічний розвиток, економічна система, протиріччя, зміна.

Annotation. The concept of economic development is still little developed in economic theory. There is more intuitive than scientific understanding of it, however, economic theory definition of «development» is necessary for studying the processes occurring in the economy within a given period of time. All changes in the economic life of up development: the recession and the rise are links in one chain, and therefore the development is the main category in the study of dynamic processes in the economy.

Any economic system is an open, dynamic and no equilibrium, and hence the self organizing system. Source development are both internal (having greater value) and external contradictions. Contradictions lead to a change in the system, its development, which can go both evolutionary and revolutionary way. In this development - the process is continuous, it can not be interrupted, development can only change the direction of, for example, on the progressive regression, but still it will take place.

The analysis offers a definition of «economic development» - a natural process of qualitative change in the economic system flail, characterized by a change in a number of characteristics in time and based on self-organizing system. In this case, any economic system is an open, dynamic and non equilibrium, and therefore self-organizing system. Source development are both internal (having greater value) and external contradiction. Contradictions lead to a change in the system, its development, which can go both evolutionary and revolutionary way. In this development - the process is continuous, it can not be interrupted, development can only change the direction of, for example, on the progressive regression, but still it will take place.

Постановка проблеми. Поняття економічного розвитку ще мало розроблено в економічній теорії. Існує швидше інтуїтивне, ніж наукове його розуміння [2 с.4], однак, для економічної теорії визначення терміна «розвиток» необхідно для вивчення процесів, що протікають в економіці в рамках певного періоду часу. Всі зміни в економічному житті становлять розвиток: і спад, і підйом є ланками одного ланцюга, а, отже, розвиток є основна категорія в дослідженні динамічних процесів в економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічний розвиток в основному вивчається в рамках еволюційної економічної теорії. Початок вивченню даного питання було покладено ще Т.Вебленом в його роботі «Чому економіка не еволюційна наука?». Іншим основоположником даної теорії слід вважати Йозефа Шумпетера. Однією з перших спроб використати інституціональну теорію, запропоновану Т.Вебленом, для вивчення економічного прогресу була книга К.А.Айреса «Теорія економічного прогресу» (1944), яка згодом витримала безліч перевидань. У 50-х роках минулого століття американець А.Алчіян виклав еволюційну теорію як особливий погляд на економічний

світ. У рамках інституціональної теорії питання розвитку зачіпали практично всі інституціоналісти, більшою мірою це стосується Г. Мюрдаля та Е. де Сото.

Мета статті доповнити визначення такої базової економічної категорії як «розвиток», виділити відмінність розвитку від зростання.

Виклад основного матеріалу. В якості основної категорії нами розглядатиметься поняття «розвиток». Існує різне розуміння того, що ж являє собою «розвиток». В українській мові під «розвитком» розуміється як протікання чого-небудь, хід, так і процес переходу з одного стану в інший, більш досконале. Таке ж розуміння розвитку існує і в філософії: «розвиток - процес руху від нижчого (простого) до вищого (складного), головною характерною рисою якого є зникнення старого і виникнення нового»[3 с.71]. Загальноприйнятим в суспільних науках можна вважати таке визначення поняття: розвиток - безповоротна, спрямована, закономірна зміна матерії і свідомості, їх універсальна властивість; в результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкта - його складу і структури [5 с. 37].

Оскільки розвиток можна розглядати лише стосовно до якого-небудь об'єкту, дже-

рело розвитку знаходиться саме в такому об'єкті, пропонується розглядати розвиток, виходячи з характеристик економічної системи. Жоден об'єкт не існує ізольовано, всі об'єкти пов'язані між собою і певний набір одиничних об'єктів створює систему. Економіка - система, що складається з безлічі об'єктів (економічні агенти, природні ресурси) та інститутів (фірми, контракти, правила гри), які певним чином взаємопов'язані. Системи прийнято поділяти на відкриті та закриті. Відкриті мають зв'язок із зовнішнім середовищем, закриті такого зв'язку не мають. Проте чітко віднести ту чи іншу систему до відкритої або закритої не представляється можливим оскільки всі системи в якійсь мірі мають зв'язок з середовищем. Без цього система просто не існуватиме. Тому, на наш погляд, більш правильним буде вважати всі системи відкритими, проте, розділяти їх за ступенем відкритості.

Ступінь відкритості економіки визначається середовищем, але умовами будь якого розвитку є не тільки середовище, а й мінливість. Розвиток відбувається тільки в результаті якихось змін. Будь-які зміни протікають тільки в певних умовах. Самі по собі зміни не існують, вони беруть початок у певній ситуації, що склалася і залежать від такої ситуації. Зміни мають місце тільки при сукупності ряду обставин, які і складають середовище. Мінливості протистоїть стабільність, яка заважає розвитку. Стабільність - це те ж рівновага, при якій кожна величина відповідає якій-небудь іншій і є незмінною. Однак на наш погляд, очевидно, що жодна система не може довго перебувати в стані рівноваги. Система може наблизитися до рівноваги, може навіть її досягти, але через якийсь момент така рівновага буде порушено або внутрішніми, або зовнішніми факторами. Таким чином, стабільність рано чи пізно руйнується, і об'єкт змінюється, що означає існування і розвиток.

Давньогрецький мислитель Аристотель дав класифікацію змін. У роботі «Про виникнення і знищення» він назвав чотири типи змін речей: 1) поява і зникнення, 2) кількісні та 3) якісні зміни, 4) переміщення. Коли зміна (з протилежного) в протилежне відноситься до кількості, тоді це зростання або спад; коли до місця - то це переміщення; ко-

ли до властивості і якості - то це зміна; коли ж не залишається будь-чого, протилежність чого є якість і взагалі привідна властивість, тоді є виникнення (одного) і знищення іншого [1 с. 112]. У сучасній філософії існує точка зору, згідно з якою виділяються аналогічні види змін: якісні, кількісні, топологічні (від топос - місце), структурні, тобто зміна відносин у предметі [5 с.94].

В останній класифікації, на наш погляд, видається дивним виділення окремим рядком структурних змін, оскільки однією з ознак якісних змін є зміни структури, тобто виходить, що структурні зміни є частина якісних. При цьому виділення Аристотелем «появи і зникнення» виглядає більш обґрунтованим: окремі форми виникають і припиняють своє існування в процесі розвитку, отже, четвертим видом слід вважати зміни існування, а структурні зміни підвидом якісних.

Виходячи з вищевикладеного, з позицій економічної теорії виправдано буде розглядати «розвиток» тільки в сенсі змін, переходу з одного якісного стану в інший. На відміну від філософських суперечок, де існує три позиції: матерія розвивається від нижчого до вищого, розвиток носить локальний характер, матерія не розвивається (прогрес і регрес рівнозначні), в економіці сумнівів у тому, що є розвиток, не виникає. Але існує питання: чи можливий нескінченний розвиток. У процесі функціонування економіки рух йде по колу, існує повторюваність, відносна замкнутість, однак, на певному етапі розвиток виходить з кола, відбувається перехід з однієї форми в іншу. На розвиток в даному випадку впливають зовнішні і внутрішні фактори. При певному співвідношенні зовнішніх і внутрішніх факторів відбувається стрибок, або перехід з одного стану в інший. Стрибок можна розглядати і як зміну одного інституціонального середовища іншим. Під інституціональним середовищем розуміється сукупність основних правил гри, що існують у суспільстві і визначають напрямок його розвитку. Таким чином, економічний розвиток протікає у вигляді хвилеподібного процесу і супроводжується зміною інституціонального середовища, яке є відносно стабільним, але несе в собі фактор мінливості.

Слід зазначити, що зміна для розвитку означає нетотожність предмета самому собі, тобто якісна зміна предмета в часі. Ці зміни пов'язані з кількісними і структурними змінами. Розвиток, безумовно, пов'язаний з усіма видами змін, оскільки якісні зміни неможливі без всіх інших. Так, наприклад кількісна зміна - зростання - рано чи пізно призводить і до якісних змін. Однак зростання сам по собі не впливає на внутрішню структуру системи. Це відбувається і зі структурними змінами. Змінюється структура системи, але тільки це не спричинить розвитку. Якщо ж мають місце кількісні зміни поряд зі структурними, то такі зміни тягнуть за собою і якісні зміни, а, отже, і розвиток. При цьому треба мати на увазі, що розвиток пов'язаний не тільки з якісними змінами, але і їх спрямованістю, відповідно до якої можна поділити розвиток на: прогрес, який пов'язаний з ускладненням і вдосконаленням; регрес, що йде від вищого до нижчого; нейтральний (горизонтальний) розвиток, який полягає у розвитку в одній площині, коли не відбувається істотного ускладнення, але є ріст якісного різноманіття об'єктів.

Слід зазначити, що одиничне саме по собі не здатне розвиватися, воно може тільки змінюватися. Але такі зміни одиничного, будучи зібраними в систему, означають розвиток такої системи. Крім того, сам розвиток в цілому являє собою інтеграцію всіх видів розвитку. Так, зміни, що відбуваються в інституті права власності, однозначно не приведуть до розвитку, але будучи пов'язаними із зміною, припустимо, соціально - економічної поведінки економічних агентів, спричинять значну перебудову в економічній системі.

Таким чином, на нашу думку, можна погодитися з точкою зору, що розвиток це якісна зміна, яка може бути направлено по висхідній (прогрес), по низхідній (регрес) або по горизонталі (нейтральний розвиток) [4 с.121]. Якісна зміна відбувається шляхом привнесення в існуючу систему чогось нового, раніше невідомого, тобто якісні зміни є в якійсь мірі інновації. Такої ж позиції дотримувався і Й.Шумпетер у своїй роботі «Теорія економічного розвитку», де проводив поділ між економічним зростанням і

економічним розвитком, пояснюючи розвиток процесом інновації.

До розвитку здатні лише системи, які перебувають у стані нестабільності. Якщо в системі все стабільно, то не відбувається змін і, відповідно, немає розвитку. Але нестабільні системи для спрямованого розвитку повинні бути здатні спонтанно організувати себе. Якщо нестабільна система неорганізована, то виникає хаос, а розвитку не відбувається. Так, виникає необхідність самоорганізації системи, під самоорганізацією розуміється процес встановлення в системі порядку, що виникає за рахунок узгоджених дій та зв'язків компонентів такої системи, заснований на її історії, що приводить до зміни її просторової, тимчасової і функціональної структури [4 с.107].

Для процесу самоорганізації важливо узгодження взаємодії елементів системи, вплив зовнішнього середовища менш значний, воно лише дає поштовх внутрішнім змінам. Для того, щоб система могла самоорганізовуватися, вона повинна: бути відкритою (найбільшою мірою); внутрішні процеси повинні бути узгодженими певним способом; бути динамічною; бути нерівноважною. Нерівноважність в даному випадку означає мінливість макропараметрів системи, тобто структури, порядку її функціонування і т. інше. При наявності самоорганізації та впливу зовнішнього середовища і відбувається розвиток. Відповідно, розвиток в якості складових включає в себе як самоорганізацію, так і зміну якісних параметрів. Розвиток - ширше поняття, ніж просто якісні зміни.

Розвиток неможливо розглядати окремо від накопичення інформації. Інформація - це ключ до розуміння розвитку. Спочатку виникають замкнуті системи, що самоорганізуються, які забезпечують стійкість і цілісність всієї системи, а потім одночасно з підвищенням рівня організації системи за допомогою саморозвитку, система себе реалізує через цілеспрямований відбір і накопичення інформації. Елементи, що становлять систему, існують тільки у взаємодії з іншими елементами, пізнаються тільки у взаємодії з ними. Такі взаємодії і несуть інформацію, на підставі якої і здійснюється розвиток: «якщо немає взаємодії, то немає і інфо-

рмації» [2 с.11]. Ринок являє собою яскравий приклад системи, що самоорганізується. Саме ринок дозволив перетворити цивілізацію у відкриті системи. Таким чином, можна сказати, що механізм самоорганізації проявляється в накопиченні інформації та її структуруванні. Розвиток забезпечується відкритістю системи, йде через її нестійкість, через випадковість і розділення. У момент поділу і з'являються новий альтернативний шляху розвитку.

Таким чином, економічний розвиток обумовлено тим, що економіка є відкритою системою, елементи якої мають складну структуру, які є в свою чергу системами зі своєю внутрішньою структурою (наприклад, фірма або держава). Саме така неоднорідність економіки (всі внутрішні системи різні) зумовлює нелінійність і асиметрію господарських процесів. Основою розвитку є структурна зміна елементів економічної системи, яке є формою адаптації до зміни економічного середовища. Самі по собі структурні зміни не відбуваються, вони є відповіддю системи на зміни у зовнішньому середовищі. У процесі пристосування до нового зовнішнього середовища елементи економічної системи можуть зазнати значних структурних змін, що спричинить кількісні та якісні зміни елементу. Виникне оновлений або ж зовсім новий елемент системи. Таким чином, можна вважати, що економічний розвиток являє собою процес безповоротних змін господарської організації ринкового типу.

У літературі висловлюється точка зору (з якою на нашу думку слід погодитися) що будь-яка система в процесі свого розвитку проходить через дві стадії: еволюційну і революційну. Еволюційну стадію пропонується називати адаптаційною, оскільки на даній стадії підготовляється якісна зміна, а революційну - стрибком або катастрофою, у зв'язку з тим, що найбільш глибокі зміни, підготовлені на еволюційному етапі, відбуваються саме під час революційних зрушень, на цьому етапі формується нова система, яка потім продовжить розвиватися в еволюційному режимі. Таким чином, виходить, що на переломному етапі, точці біфуркації, система змушена вибирати шлях розвитку з наявних альтернатив. Коли напрям

розвитку визначено, система адаптується до нових умов і стає більш-менш стійкою. Однак у системі поступово наростає внутрішній протиріччя, а також зміни, нестабільність підвищується, і все це призводить до катастрофи. У процесі розвитку, яке складається з циклічно повторюваних етапів революції та еволюції, система постійно змінює стан стійкості на нестабільність. Стан нестабільності настає, коли адаптаційні можливості системи не справляються із змінами параметрів системи, що відбуваються під впливом зовнішніх і внутрішніх змін. Тоді й настає переломний момент, точка біфуркації, у розвитку системи. Визначити напрям розвитку в точці біфуркації досить складно. Існує, безумовно, ряд альтернатив, але який шлях вибере система вгадати неможливо. Напрямок може бити як прогресивним, так і вести до деградації та руйнування системи. На еволюційному етапі розвиток більш передбачуваний, оскільки процеси і структура стійкі, а умови зовнішнього середовища відомі, крім того, на даному етапі більшість протиріч або дозволяються або не виникають, оскільки система адаптується до стану зовнішнього середовища і починає функціонувати в нормальному режимі з урахуванням змін, що відбулися [6 с.63].

Джерелом розвитку є протиріччя (внутрішні та зовнішні), що ведуть до нестійкості системи і змін. Основи вчення про протиріччя як внутрішнє джерело розвитку, як джерело саморуху були розроблені вперше в класичній німецькій філософії, з точки зору якої, всяке протиріччя є таким, що розвивається і в своєму розвитку проходить ряд стадій: відмінність, тобто виявлення різних сторін у предметі; поляризація відмінностей; появу протилежностей, які починають взаємодіяти; розв'язання протиріччя [5 с.97].

З вищевикладеного видно, що різноманітні протиріччя не тільки призводять до розвитку, а й впливають на його хід. Напрямок розвитку буде різним у залежності від тих протиріччя, які є його джерелом. Конкретні протиріччя можуть бути двигуном розвитку, тільки якщо вони об'єктивно існують в даній системі. Більшість протиріччя являють собою внутрішні протиріччя, тобто розвиток системи відбувається в основному з середини. Зовнішні фактори, безумовно, вплива-

ють на систему, але напрямок розвитку визначається саме внутрішніми.

Висновки. У результаті проведеного аналізу пропонується надати таке визначення поняттю «економічний розвиток» - це процес закономірної якісної зміни економічної системи в цілому, що характеризується зміною ряду характеристик в часі і заснований на самоорганізації системи. При цьому будь-яка економічна система є відкритою, динамічною і нерівноважною, а значить, са-

моорганізується. Джерелом розвитку є як внутрішні (що мають більше значення), так і зовнішні суперечності. Протиріччя призводять до зміни системи, її розвитку, яке може йти як еволюційним, так і революційним шляхом. При цьому розвиток - процес безперервний, він не може перерватися, розвиток може тільки змінити напрямок, наприклад, з прогресивного на регресивний, але все одно він буде мати місце.

Список літератури :

1. Аристотель. Поэтика // Аристотель. Соч. В 4 т. Т. 4, М., 1984.
2. Гальчинський А. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми / А. Гальчинський // Економіка України . - 2012. - № 5. - С. 4-17.
3. Короткий тлумачний словник української мови: Близько 7000 слів / За ред. Д. Г. Гринчишина. — К.: Вид. центр «Просвіта», 2004. — 608 с.
4. Нуреев Р.М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики / Р.М. Нуреев. – М.: Инфра – М, 2001. – 332 с.
5. Економічний розвиток сучасної цивілізації: навч. посібник / А. С. Філіпенко. - 3.вид., перероб. і доп. - К. : Знання України, 2006. - 315 с.
6. Проданова Л. В. Економічне зростання й економічний розвиток: забезпечення сталості економічної системи: монографія / Л. В. Проданова ; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. - Донецьк : Східний видавничий дім, 2011. - 400 с.
7. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития / Й.А. Шумпетер. - М.: Прогресс, 1982. – с. 342